

Orbán Ferenc építész-tanár bírósági épületei Debrecenben és környékén **Architect-Master Ferenc Orbán's Court Buildings in Debrecen and its** **vicinity**

Megyeri-Pálffi Z.

Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék, megyeri-palffi.zoltan@law.unideb.hu

Absztrakt

A bírói hatalomról szóló 1869. évi IV., majd az 1871. évi, az elsőfolyamodású bíróságokat létrehozó szervezeti törvények nyomán létrejött a modern bírósági szervezetrendszer Magyarországon. A bíróságok működéséhez a személyi feltételeken túl a dologi háttérnek is rendelkezésre kellett állni. Ez utóbbi elsősorban a bíróságok elhelyezését jelentette, azaz azokat az épületeket, amelyekben megkezdhették munkájukat. Ennek a bírósági épületállománynak a megteremtése hosszú évtizedekbe tellett. A törvényszékek építési periódusát követően (kb. 1880–1910) az állam a járásbíróságok méltó elhelyezésére koncentrált. Az 1910-es évektől látni azt, hogy új járásbírósági épületeket emeltek az országban. Ez folyamat a két világháború közötti időszakban is folytatódott. E feladatkörben is szakértő építészekkel találkozhatunk. Egyike volt ezeknek – a nagyközönség által talán kevésbé ismert – Orbán Ferenc építész-tanár, aki számos járásbírósági épület tervezését jegyezte az 1920-as években. Szűkebb régióinkban: Debrecenben, Berettyóújfaluban, Hajdúböszörményben és Hajdúszoboszlón találkozhatunk épületével. E rövid interdiszciplináris jellegű tanulmány ezekre, illetve az építész munkásságára tér ki.

Kulcsszavak: bíróságtörténet, jogtörténet, építészettörténet, Orbán Ferenc, Debrecen

Abstract

The modern Hungarian judicial system was based on Act IV of 1869 – which regulated the judicial power – and the acts of 1871, which stipulated the formation of courts of first instance. Operating of courts needed suitable and modern court buildings besides personal conditions. The creation of this court buildings took decades. Following the construction period of the country courts (around 1880–1910), the state concentrated on the decent placement of district courts. From the 1910s, it was seen that new district court buildings were built in the country. This process continued in the period between the two World Wars. We can also meet with expert architects in this field. One of them – perhaps less known by the general public – was Ferenc Orbán, an architect-master, who noted the design of a number of district courts in the 1920s. His buildings can be found in our narrower region: in Debrecen, Berettyóújfalu, Hajdúböszörmény and Hajdúszoboszló. This short interdisciplinary study focuses on these and the work of the architect.

Keywords: history of courts, legal history, history of architecture, Ferenc Orbán, Debrecen

Bevezetés

A Debreceni Törvényszék, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, valamint a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának együttműködésén alapuló bíróságtörténeti kutatócsoport munkája során több olyan bírósággal találkozott – és a folyamatban lévő kutatások okán találkozik –, amelyeknek tervezője Orbán Ferenc építész volt a 20. század első felében. Ez adja az apropóját jelen tanulmánynak, amely a Debrecenben és szűkebb környezetében található, az építéshez köthető bíróságok rövid bemutatására vállalkozik.

A bírósági épületek történetének feltárása olyan interdiszciplináris, illetve multidiszciplináris kutatást jelent, amely során mind jogi, jogtörténeti, mind építészeti, építésztörténeti tudományos eredményeket és módszereket használunk, s ekképp új információkra, ismeretekre teszünk szert. Ez a fajta vizsgálódás – mivel a történeti alap kutatás sok esetben hiányzik – valóban új ismereti tényeket eredményez az új összefüggések láttatása mellett.

A tudományközi jellegnek köszönhetően egy-egy téma taglalásakor, azaz egy-egy bíróság, bírósági épület történetének bemutatásakor a hangsúlyok játékaival lehet árnyalni a tanulmány jellegét. Bírósági épülettörténet esetében a jogtörténethez kapcsolódó szervezéstörténet és az építésztörténet arányai válhatnak kérdésessé. Ez a tanulmány – mivel a szervezéstörténeti kutatások még folyamatban vannak – az építésztörténetre helyezi a nagyobb hangsúlyt, hiszen a cél egy szelet bemutatása a címben szereplő építész munkásságából. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a jog- és szervezéstörténeti alapvetéseket el lehetne hagyni a téma taglalásakor, hiszen azok szervesen kapcsolódnak egy-egy bírósági épület létehez.

1. A modern bírósági szervezet kialakításának történeti alapjai

Köztudomású, hogy az 1867-es osztrák-magyar kiegyezést követően megindult a magyar államszervezet megreformálása. Az igazságszolgáltatás területén az első jelentősebb törvény a polgári peres eljárás reformját jelentő 1868. évi LIV. törvénycikk volt, amely a bírósági szervezetet is érintette. A kérdéskörben viszont egyfajta alaptörvényként foghatjuk fel a bírói hatalomról szóló 1869. évi IV. törvénycikket, amely elválasztotta egymástól a közigazgatási és az igazságszolgáltatási tevékenységeket.¹ Ettől kezdve a két tevékenység egymástól elkülönülten fejlődött tovább mind jogszabályi, mind építészeti értelemben. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a következő időszakban két különböző típusú és funkciójú középület jelent meg az épületállományban: a bíróságoké és a közigazgatási épületeké.²

A két államhatalmi tevékenység elválasztása után az 1871. évi XXXI. és XXXII. törvénycikkkel létrejöttek az elsőfolyamodású bíróságok (járásbíróságok és törvényszékek), ekképpen meghatározták a modern igazságszolgáltatási szervezetrendszer alapjait. Az ezt követő időszakban törvények sora (1876, 1881, 1890³, 1897, 1912) teremtette meg a dualizmus korának jól ismert igazságügyi szervezetét. E struktúra ún. rendes bíróságai körében találjuk a királyi *járásbíróságokat*, a királyi *törvényszékeket*, a királyi *ítélőtáblákat*, s magát a *Magyar Királyi Kúriát*, amely önálló épülete 1896-ra épült fel Budapesten.⁴ Ezek a rendes bíróságok általános hatáskörű, hierarchikus rendszerben működő igazságszolgáltatási szervek voltak, amelyek már helyhez kötöttek és állandóak voltak.⁵ E két jellemző a működésük mellett azt is jelentette, hogy számukra megfelelő épületet kellett biztosítani.

Mivel a szervezet kialakításakor még nem épülhettek azonnal új bírósági épületek, ezért az államnak gondoskodnia kellett az új szervek elhelyezéséről. Éppen ezért már az 1871. évi XXXI. törvénycikk is

¹Vö. Máthé 1982. 26–31.; Bónis–Degré–Varga 1996. 213.; Stipta 1998. 121.

²Vö. Megyeri-Pálffy 2015a.; Megyeri-Pálffy 2017a.

³A szervezeti reformok körében kiemelt helyet foglal el az 1890-es évszám, ugyanis ekkor alakították át az ítélőtáblák rendszerét. Vö. többek között: Antal 2002.; Balogh 2015.

⁴A Kúria történetéről lásd: Bódiné Beliznai 2016.

⁵Vö. Stipta 1998. 125.

rendelkezett az elhelyezésről, akképpen, hogy a törvényhatóságok és községek ingyenesen engedjék át az addigi helyiségeket az ítélkezés számára.⁶ Azonban ez a helyzet már akkor sem volt megfelelő,⁷ így nyilvánvalóvá vált, hogy az új bíróságoknak új épületeket kell emelni.

Ez a következő évtizedekben meg is történt. A bíróságok építését szemlélve két periódus körvonalazódik. Az *első* – nagyjából az 1880-as évektől az első világháborúig – az ún. *törvényszéki paloták* építésének időszaka. Ezek olyan komplex épületek voltak, amelyekben a királyi járásbíróság és törvényszék mellett telekkönyvi hatóság, ügyészség és fogház is helyet kapott. Ennek az épülettípusnak jeles szakértőjévé és tervezőjévé vált többek között Wágner Gyula,⁸ Kiss István vagy Aigner Sándor.⁹ A *második* periódus a bírósági építkezések terén a 20. század első felére esett. Az 1910-es évektől kezdődően, illetve a világháborút követő évtizedekben elsősorban járásbírósági épületeket emelt az állam. E korszak egyik kiemelkedő tervezője Jablonszky Ferenc volt, aki mellett Orbán Ferenc is ebben az időszakban alkotott az igazságügyi építészetben.

2. Orbán Ferenc életútja

1874. augusztus 30-án, Déván született Orbán Ferenc. Családi és keresztnévét is apjától örökölte. Édesanyja kistalpai Kassics Hedvig volt.¹⁰ Egy leánytestvéréről tudunk, Hedvigről, aki 1903. augusztus 8-án ment feleségül Gleim Hugó Frigyes cs. és kir. huszárszázadoshoz.¹¹ A család erdélyi nemesi család volt, amely a telekfalvi előnevet használta. Ez később több helyen is megjelent az építész névhasználatában.

Orbán Ferenc középiskolai tanulmányait a brassói állami főreáliskolában végezte,¹² majd a budapesti Műegyetemen szerzett építészmérnöki oklevelet kiváló minősítéssel¹³ 1897-ben.¹⁴

Az egyetem után Czigler Győző irodájában kezdte pályafutását, majd egy évet olasz-, német- és franciaországi tanulmányúton töltött.¹⁵ Pályája ezután Bécsbe vitte, ahol Friedrich Ohmann irodájában dolgozott.¹⁶ 1899-től udvari építészeti segédé,¹⁷ majd 1904-től udvari építészmérnökké nevezték ki a bécsi cs. és kir. építészeti hivatalnál.¹⁸ Közreműködött a Hofburg építkezéseinél és tervei szerint épült a schönbrunni második pálmaház.¹⁹

Feltehetőleg bécsi évei alatt ismerkedett meg Netcke Klárával, akit 1905-ben vett feleségül. Fiúk, ifj. Orbán Ferenc 1906-ban született.²⁰

1908-ban a budapesti Állami Felső Építőipariskola tanárává nevezték ki,²¹ ahol nyugdíjazásáig töltötte be pozícióját, egészen 1934-ig, amikor a magyar királyi kereskedelemügyi miniszter előterjesztésére a kormányzó „*a magyar iparoktatás terén három évtizedet meghaladó időn át teljesített értékes*

⁶1871. évi XXXI. törvénycikk 32. és 34. §.

⁷Az 1870-es évek elején felállított állami bíróságok még hosszú ideig önkormányzati/közigazgatási épületekben működtek. Ilyen átmenetiség jellemezte ez az időszakot pl. Debrecenben is. Vö. Papp 2015. 37–38.

⁸Wágner Gyula munkásságáról: Megyeri-Pálffy 2017b.

⁹Vö. Pusztai 1993.; Kengyel 2011. 15–137.

¹⁰Szinnyei 1903. 1324.

¹¹Nyilvántartás. Házasság. *Genealógiai Füzetek*, 1903/10. 116.

¹²Szinnyei 1903. 1324.

¹³*A magyar műegyetem. Budapesti Hírlap*, 1899. 10. 16. 26.

¹⁴*A m. kir. József Műegyetemen oklevelet nyert építészek névjegyzéke 1873–1928-ig. Építő Ipar–Építő Művészet*, 1931. 04. 15. 65.

¹⁵Szinnyei 1903. 1324.

¹⁶Éber (Szerk.) 1935. 234.

¹⁷Szentmiklóssy (Szerk.) 1930. 891.

¹⁸Vö. *Kivonat a hivatalos lapból. Pesti Hírlap*, 1904. 09. 07. 15.; *Pesti Napló*, 1904. 09. 07. 16.

¹⁹Szentmiklóssy (Szerk.) 1930. 891.; *Alfons Wilhelm Custodis. Architektenlexikon. Wien 1770–1945.* <http://www.architektenlexikon.at/de/78.htm> (2018. 01. 24.)

²⁰Uo.

²¹*Kinevezések a kereskedelmi minisztériumban. Pesti Napló*, 1908. 07. 03. 11.

szolgálatáért, az V. fizetési osztály jellegét” adományozta Orbán Ferencnek.²² 1961. augusztus 22-én halt meg Budapesten.²³

A tanári pályán eltöltött évtizedek alatt Orbán Ferenc tevékenyen részt vett az építészeti szakmai életben is. Ez nemcsak tervezést jelentett, hanem számos esetben építészeti bírálóbizottsági tagságot és szakmai, elméleti munkálkodást is. Az utókor legfontosabb munkájának a „Családi ház tervezése” c. kötetét tartja, amelynek alcíme – „Az építészetről a közönséghez” – már árulkodik arról, hogy a szerző a modern építészetbe kívánja olvasóit bevezetni egy korszerű, kényelmes családi ház megtervezésén keresztül. Emellett az 1931-ben napvilágot látott munka mellett több, a Tér és Forma, illetve a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlöny hasábjain megjelent tanulmánya is olvasható volt ezekben az években. Az egyesület tagjaként számos szakmai eseményen részt vett, s 1930 és 1933 között a Műépítészeti szakosztály elnöki posztját is betöltötte.²⁴

Mindemellett természetesen építészként is alkotott Orbán Ferenc. Az 1910-es és 1920-as években több igazságügyi épület tervezése, bővítése és átalakítása kapcsolódott a nevéhez.²⁵ Ezek körében a tanulmány a berettyóújfalui, a hajdúböszörményi és a debreceni építkezésekre tér ki, s említést tesz a hajdúszoboszlói egykori járásbírói épületről.²⁶

3. Orbán Ferenc bírósági épületei a szűkebb régióban

3.1. A berettyóújfalui királyi Járásbírói épülete

Orbán Ferencnek a környéken található bírósági épületei körében az időrendbeli első helyet a Berettyóújfalui Járásbírói épülete foglalja el. Berettyóújfaluban is – mint a tárgyalt többi bírói fórum esetében – az állami bíráskodás 1872. január 1-jével indult meg az 1871. évi szervezeti törvények, illetve az azok felhatalmazása alapján született „A királyi ministerium rendelete az első folyamodásu királyi i törvényszékek és járásbírói épületek székhelyeinek megállapítása tárgyában” címet viselő 1871. július 10-én kelt rendelet értelmében.²⁷ Az ekkor Berettyóújfaluban felállított királyi járásbírói épület egyelőre a városházán kezdte meg működését, s majd csak 1884-ben költözött önálló épületbe, amely addig kocsmaként működött. A járásbírói épület mellé az 1890-es évek közepén egy új szárnyat építettek, amelyben a telekkönyvi hivatalt helyezték el. Az 1910-es években ismét bővítésre került sor, mert helyszűkével küzdött a bíróság. 1912–1913-ban épült fel az egykori földszintes kocsmáépület helyén a bíróság új, egyemeletes szárnya. Ennek az épületrésznek a terveit készítette el Orbán Ferenc.²⁸ Orbánnak Berettyóújfaluban olyan bővítést kellett megtervezni, amely csak a járásbírói funkciónak adott otthont. A bírósághoz kapcsolódó telekkönyvi hivatal és a fogház helyiségeit magába foglaló épületrészek már korábban felépültek, ezeken nem kellett változtatni. A régi földszintes vályogépület azonban már nem volt alkalmas a járásbírói számára, ezért a helyére emeletes szárny került. Ezt és a korábbi földszintes telekkönyvi szárnyat egy fedett kapualjval kapcsolta össze a tervező. Az így kialakult utcai főhomlokzat eltérő léptékűvé vált: a közepén elhelyezkedő főkaputól balra az emeletes járásbírói épület, jobbra pedig a földszintes telekkönyvi hivatal állt. Ez a megjelenés mai napig nem változott, sőt a településen városképi védettséget élvez az épület.²⁹ (1. ábra)

²²Budapesti Közlöny, 1934. 02. 17. 1.

²³Szinnyei 1903. 1324.

²⁴Vö. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. LXV. kötet, 31–34. sz. 220.

²⁵Vö: Magyar Életrajzi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC11371/11452.htm> (2014. 10. 12.)

²⁶A hajdúszoboszlói bírósági épület kutatása, illetve a helyi járásbírói épület történetének feltárása a Bíróságtörténeti Kutatócsoport jövőbeli tervei között szerepel.

²⁷Vö. Magyarországi Rendeletek Tára 1871. 220–234. A Jogtudományi Közlöny is közzé tette: Rendelet az elsőfolyamodásu kir. törvényszékek és járásbírói épületek székhelyeinek megállapítása tárgyában. Jogtudományi Közlöny, 1871. (6. évf.) 29. sz. 216–218.

²⁸Az épület történetéről lásd bővebben: Megyeri-Pálffy 2017c.

²⁹38/1993. (III. 25.) sz. önkormányzati határozat

A járásbíróház épületegységét a korabeli elvárásoknak megfelelően alakította ki Orbán Ferenc. A nagyobb ügyfélforgalommal járó funkciók a földszintre kerültek. A központi várócsarnokból nyíltak az utcafrontra néző helyiségek: a fiatakorúak, a büntetőbíró helyisége és a jegyzői iroda. A csarnokból indult a hosszú, az épület telekhatárra néző visszaugratott hátsó homlokzata menti oldalfolyosó, amelyen keresztül a járásbíróház további helyiségeit lehetett elérni: az ügyészi megbízott, az önálló jegyző, a szerelvény szolga, a bíró és a jegyző irodáját. Az épület végén helyezkedett el mosdóhelyiség.

Ugyancsak a földszinti várócsarnokból indította a tervező a barokkos formálású lépcsőt, amely felvitt az emeleti helyiségekhez. Ezek között az utcafront felől az elnöki szoba és iroda, s egy általuk közre zárt tárgyalóterem helyezkedett el, valamint a hátsó folyosó mentén az ügyészség helyiségei.³⁰

A barokkos, csigavonallal és balusztráddal díszített lépcső a homlokzat formavilágát idézte a belsőben. Orbán egy, a településképbé szépen besimuló, ugyanakkor méltóságteljes neobarokk épületet tervezet, amelynek jelentőségét jól jelzi az, hogy ekkor – az 1910-es években – ez volt a harmadik emeletes épület a városban a vasútállomás és a városháza mellett.³¹



1. ábra: A berettyóújfalui kir. Járásbíróház a második világháború előtt Barcsay László járásbíróházi elnök fényképén.³²

3.2. A hajdúböszörményi királyi Járásbíróház épülete

Hajdúböszörményben is 1872-ben indult el az állami igazságszolgáltatás az 1871. évi rendelkezések nyomán. Ekkor az ítélkezés helyszíne továbbra is a korábbi, hajdúkerületi bírászkodásnak otthont adó kerületi székház volt. Az épület 1872-re kibővülve és megújulva fogadhatta a böszörményi igazságszolgáltatási fórumokat: a királyi járásbíróházat és a királyi törvényszéket, hiszen Hajdúböszörmény mint kerületi székhely mindkettőnek otthont adhatott.

A már említett 1869. évi IV. törvénycikk után megindultak mind a közigazgatás, mind az igazságszolgáltatás szervezeti reformját megvalósító kodifikációs munkálatok. Hajdúböszörmény jogos reményekkel nézhetett ezek elébe, hiszen korábban mindkét területen központi szerepet látott el a Hajdúkerületben. Mint megyeszékhely várományos bővítette ki kerületi székházát, amely 1871-re

³⁰Vö. Megyeri-Pálffy 2017c. 61.

³¹Vö. Sándor–Török 2001. 55.

³²Forrás: Barcsay-fotóarchívum. Bihari Múzeum.

készült el.³³ Ebben az épületben kezdhették meg tehát munkájukat az új királyi bíróságok 1872-ben. A királyi törvényszék azonban csak néhány évig működött, ugyanis a kormány az elsőfolyamodású bíróságok rendszerének revíziója kapcsán, az 1875. évi XXXVI. törvénycikk felhatalmazása nyomán, az 1875. július 31-én kelt 2722. számú rendeletével – többek között – a hajdúböszörményi királyi törvényszéket is megszüntette. A megmaradt járásbíróság továbbra is a kerületi székházban működött, amely sorsát tekintve megjegyzendő, hogy a kiépítésének oka, a megyeszékhellyé válás szintén elmaradt.³⁴ Ezt követően többféle funkciónak adott otthont az épület, a járásbíróság csak az 1920-as évek közepén költözött el onnan önálló épületbe.

Egész pontosan az 1919–1922-es évekről készült Statisztikai Évkönyvnek az igazságüggyel foglalkozó fejezete arról árulkodik, hogy már ebben az időszakban „Építőtelek biztosításának szempontjából napirenden volt az Abaújszántón, Csornán, Hajdúböszörményben és Kőszegen tervbevetett járásbírósági épületek és fogházak építésének kérdése.”³⁵ Az évkönyv 1923–1925-ös időszakra vonatkozó kötetében már az olvasható, hogy a „Hajdúböszörményben emelendő járásbírósági épület és fogház céljára a város telket ajándékozott. Az építési tervek és a munkák vállalatbaadására a kiírás elkészült.”³⁶ A telekátadást a Hajdú vármegyei jegyzőkönyvi bejegyzések is alátámasztják. A közgyűlés 1923. május 15-én tartott ülésén jóváhagyta azt a korábbi határozatot, amely a járásbírósági épület felépítése céljából 418 négyszögölnyi telek átadásáról rendelkezett.³⁷ S ezután valóban elkészültek a tervek, amelyeket Orbán Ferenc építész-tanár jegyzett. A MNL HBML Hajdúböszörményi Fióklevektára négy eredeti tervlapot őriz, amelyek keletkezése eltér egymástól. A földszinti alaprajzon 1925. március 18-i, a pince és alapozási alaprajzon 1925. március 21-i, a metszetrajzokon 1925. március 27-i, és végül az emeleti alaprajzon 1926. március 12-i dátum szerepel. Az egyévnnyi eltérés oka feltehetőleg a kivitel során felmerült módosítás volt.

Az épület 1927 folyamán készülhetett el, amelyre a Statisztikai Évkönyv azévi száma utal: „Részben új épületek építése, részben épületek megvétele folytán a fehérgyarmati, hajdúböszörményi és szigetvári járásbírósági helyiségek, illetőleg fogházak bérlete megszűnt.”³⁸

A bíróság építésére szánt telek az akkori Magyar (ma Wesszprémy Gáspár) utca és a Kossuth utca sarkán található. A ma is álló épület U-alakú. Valamennyi épületszárny egyemeletes, magastető, azonban az utcai traktusok épületmagassága nagyobb, mint a belső szárnyé, amely a telket két udvarra osztja. Az U szárai közötti terület a bírósági udvar volt, míg a telek épületek mögötti hátsó részén alakították ki a rabudvart, a gazdasági udvart, valamint – a Magyar utca mentén – helyet biztosítottak az esetleges bővítésnek.

Az épület földszintje követi a korabeli járásbíróságok használati sémáját. A Kossuth utcai főbejáratból nyíló előcsarnok néhány lépcsőfoka a (központi) várócsarnokba vezetett, amelyből két folyosó nyílt – az épület sarokjellegéből adódóan – szemben és jobbra.

A bejáratától balra, az épület Magyar utcával párhuzamos traktusában helyezkedtek el a telekkönyvi hatóság helyiségei.

A földszint másik folyosója – amely a főbejáratától jobbra vezetett – az ítélkezési tevékenységhez kapcsolódó helyiségeket fűzte fel. E jobboldali folyosóból nyíló valamennyi helyiség ablaka a Kossuth utcára nézett.

A főbejáratához kapcsolódó központi várócsarnok – hasonlóan Orbán Ferenc korábbi berettyóújfalui³⁹ és későbbi debreceni⁴⁰ járásbírósági épületéhez – egyúttal a lépcsőházat is magába foglalta. Innen az elsőemeleti ún. csarnokba lehetett feljutni, amelyből – a földszinti elrendezést követve – szintén két folyosó nyílt. Azonban ezek a folyosók már két különböző „világba” vezettek. A lépcsőn felérve a

³³Vö. Nyakas 1987. 135.

³⁴Uo.

³⁵Statisztikai Évkönyv 1926. 194.

³⁶Statisztikai Évkönyv 1928. 230.

³⁷MNL HBML V. B. 71/a 26. k. Közgyűlési jegyzőkönyv 1922, 1923, 1924. évekről 138. 4751/923 kgy.

³⁸Statisztikai Évkönyv 1929. 138.

³⁹Vö. Megyeri-Pálffy 2017c. 61.

⁴⁰Vö. Megyeri-Pálffy 2015b. 53.

csarnok jobb sarkában lévő ajtó a bíróság privát zónájába nyílt, ugyanis ez volt a bírósági elnök lakásának a bejárata.

Az emeleti csarnokban – a bírói lakás bejázatán kívül – további három ajtóval találkozhatott az arra járó. Az egyik az elnöki irodába, a másik az elnöki tárgyalóba, a harmadik pedig az irattárba vezetett.

Nem esett még szó az épület hátsó, a telket kettészelő traktusáról, amely szinte teljesen elkülönült az utcai szárnyaktól, pusztán csak a hátsó lépcső körítőfalával összeépülve kapcsolódott hozzájuk. Tömegében is más megfogalmazású volt, kisebb, alacsonyabb, belső épületszárnyként épült meg.

A funkciója is elkülönült a bíraskodástól, ugyanis itt a végrehajtási feladatoknak szenteltek teret. A földszinten alakították ki fogházori lakást. Mellette pedig egy raktár és egy könyomda kapott helyet. Ezek előterében egy kisebb lépcsőházat is kialakítottak, itt lehetett feljutni az emeletre. Ez a kis lépcső egy széles folyosó hosszanti oldalára vitt, amellyel szemben helyezkedtek el a zárkák. A széles folyosó rövidebb végein (baloldalon) a mosdó, átellenben (jobb oldalon) az őrszoba volt.

Az épület külső megjelenését tekintve megállapítható, hogy hordozza magán Orbán Ferenc akkori építész korszakának stílusjegyeit. (2. ábra) A berettyóújfalui épületnél alkalmazott félköríves, háromszárnyú ablakok itt is megjelennek, igaz nem az utcai, hanem az udvari homlokzatokon. Jellemző továbbá az a kétszintet átfogó keretes falmező, amely az épület Magyar utcára beforduló oldalán látható. Hasonlóval találkozhatunk Orbán hajdúszoboszlói járásbírói épületénél, ahol szintén az ablaktalan homlokzati falszakaszt oldotta fel ezzel a megoldással. A neobarokk kővázák – amelyek Berettyóújfaluban és az 1925-re elkészült hajdúszoboszlói épületeken még megtalálhatók voltak – itt viszont már elmaradtak. A síkszerű, visszafogott homlokzattagolásában és az épület saroktömegének manzárdtetőjében azonban tovább élnek a neobarokkos formák. Mindemellett a legkarakteresebb – Orbánt ebben az időszakban jellemző – építészeti jegy a hajdúböszörményi épületen az oromzatos kőkeretes főbejárat, amely Berettyóújfaluban és Hajdúszoboszlón ebben a formában még nem, de a későbbi debreceni járásbírói épületén szintén megjelent.

Az épületben 1951. január 1-ig, a megszüntetéséig működött a járásbírói épület.⁴¹ Ezt követően a Hajdúböszörményi Városi Rendőrkapitányság költözött be, s amikor 1961-ben újra indították a bíróság működését,⁴² már nem itt, hanem ismét az egykori hajdúkerületi székházban helyezték el.



2. ábra: A hajdúböszörményi kir. Járásbírói épülete a második világháború előtt.⁴³

⁴¹177000/1950. (XII. 10.) IM rendelet 6. § (1) bekezdés

⁴²23/1961. (VI. 18.) Korm. rendelet Hajdúböszörményben városi bíróság szervezéséről

⁴³Forrás: MNL HBML Hajdúböszörményi Fiókleveletár.

3.3. A debreceni igazságügyi építkezések

Az 1920-as évek végén már debreceni megbízásokkal látta el Orbán Ferencet az igazságügyi tárca. Debrecenben a 19. század végén korszerű és új épületeket kaptak az igazságszolgáltatás fórumai. A hierarchia mentén fentről lefelé haladva a Magyar Királyi Ítéltábla a debreceni Széchenyi utcán emelt méltóságteljes palotában működhetett, a Magyar Királyi Törvényszék és a Magyar Királyi Járásbíróság pedig az akkori Werbőczy (ma Iparkamara) és Deák Ferenc utca (ma Petőfi tér) sarkán elhelyezkedő ún. törvényszéki palotában székelt. E palotában a bírói fórumok mellett telekkönyvi hatóság és fogház is helyet kapott. Wágner Gyula tervezte valamennyi épületet. Az ítéltáblát 1895-ben kezdték építeni, s 1896. november 17-én adták át.⁴⁴ A törvényszéki palota előbb készült el, s 1895. október 13-án nyitották meg.⁴⁵

A debreceni törvényszéki palota – hasonlóan az ország más városaiban fellelhető társaihoz – bár komplex épület volt, ekképpen számos funkciónak teret adott, mégis egy idő után szűknek bizonyult. A helyhiány az első világháborút követő években egyre nyilvánvalóbbá vált. Ennek oka nem csupán a perek számának növekedéséből fakadt, hanem az illetékességi terület változásából is. A trianoni döntés folytán csonkává vált Bihar vármegyében a korábbi nagyváradi székhelyű királyi törvényszék alá tartozó királyi járásbíróságok közül csak a berettyóújfalui maradt meg a magyarországi területen, így ezt a debreceni királyi törvényszéki illetékességi területhez csatolták. Ezzel megnőtt az ügyfélforgalma a debreceni törvényszéki palotának, s ezt már nehezen tudta kiszolgálni. Éppen ezért felmerült a bővítés, illetve egy új épület emelésének a gondolata is. Végül mindkettőre sor került, s mindkét esetben Orbán Ferenc kapta a tervezési feladatot.

Először a törvényszéki fogház bővítéséhez láttak hozzá. Az épület büntetés-végrehajtási szárnya az eredeti terveknek megfelelően részben két-, részben háromemeletes szakaszokkal épült meg. Az intézmény magánzárkákat magába foglaló középső keresztszárnya volt a magasabb. Ehhez emelték fel a hosszanti szárnyat egy emelet ráépítésével. Ennek a terveit 1927-ben készítette el Orbán Ferenc.⁴⁶

Ez a bővítés azonban nem oldotta meg az ítélezés helyhiányát, ezért 1928-ban – városi és bírósági közbenjárásnak köszönhetően – az Igazságügyi Minisztérium jóváhagyta egy új járásbírósági épület felépítését. Ennek a helyét a törvényszéki palotával szemben, a Deák Ferenc utca túloldalán jelölték ki. (3. ábra) A telekredezés folyamata már 1927-ben elkezdődött, ennek során a város eladta a területet az igazságügyi tárcának, majd végül a telek Járásbíróságnak való átadására a város 1929. január 7-én kelt határozatával került sor.⁴⁷

Az új debreceni járásbírósági épület 1929-ben készült el. Az ötszintes komplexum kifejezetten csak a járásbírósághoz kapcsolódó feladatokat szolgálta ki, így földszintjén a telekkönyvi hatóság, első emeletén az elnöki irodák (és lakás), a második emeletén a járásbírók helyiségei, és a – csak az utcafronti traktusban épült – harmadik emeleten a bírói és az egyéb kapcsolódó helyiségek kaptak helyet. Az épület belső, udvari szárnyában főként irattár helyezkedett el.

A homlokzat kialakításban Orbán a késői historizmus elemeit alkalmazta. A falpilléres, kissé kiugró középrizalitos főhomlokzat egyik legkarakteresebb eleme a kőkeretes főbejárat, amely nagyon hasonlít Orbán más bírósági épületein megjelenő megoldásokhoz,⁴⁸ így az említett hajdúböszörményihez is. Emellett a homlokzatot visszafogott, síkszerű díszítményekkel látta el, csak a könyöklő-, illetve osztópárkányok ültek ki rajta valamivel erőteljesebben. Ebben is hasonlít a már tárgyalt társaihoz.

Az épület az 1944-es légítámadások során – a törvényszéki palota Deák Ferenc utcai főhomlokzatával egyetemben – elpusztult, s később nem építették újjá. Helyén ma a Petőfi tér található.⁴⁹

⁴⁴Vö. Papp 2015. 38.

⁴⁵Kengyel 2011. 63.

⁴⁶Vö. Megyeri-Pálffy, 2015b. 51.

⁴⁷MNL HBML IV.B.1406b.73.d. 15476/1929.

⁴⁸Például a békéscsabai, tapolcai bírósági épületénél láthatunk ilyet.

⁴⁹Vö. Kovács 2015.



3. ábra: A debreceni Deák Ferenc utca a második világháború előtt. Balra az Orbán Ferenc által tervezett kir. Járásbíróság, középen az Iparkamara székháza, jobbra Wágner Gyula törvénytudományi palotája.⁵⁰

Befejezés

Orbán Ferenc munkássága, azon belül is igazságügyi épületei természetesen egy ilyen, kifejezetten a régióra koncentráló rövid tanulmányban nem mutathatók be teljességgel. A bevezetőben említett bíróságtörténeti kutatásoknak köszönhetően számos más, a régió túlmutató információk is a rendelkezésre állnak, amelyek egy későbbi bővebb tanulmány alapját jelenthetik.

Ettől függetlenül a jelen keretek is megengedik azt, hogy egy – a mai szakmai közösség előtt is – kevésbé ismert építész munkásságába bepillantassunk és láthassuk, hogy még a 20. század első felében is kiemelt feladata volt az államnak az, hogy az igazságszolgáltatási tevékenység számára alkalmas épületeket emeljen. Ehhez a munkához szakértő tervezőkre volt szükség, s ilyen speciális ismeretekkel bíró építészek köréhez tartozott Orbán Ferenc is, aki máig látható kéznyomott hagyott Magyarország és azon belül is szűkebb földrajzi közegünk igazságügyi épületein.

Irodalomjegyzék

Antal Tamás: *A debreceni királyi ítélőtábla felállításának és Puky Gyula elnökségének története. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIX.* Debrecen, 2002–2003. 215–230.

Balogh Judit: *A Debreceni Ítélőtábla rövid története. 10 éves a Debreceni Ítélőtábla.* Szerk.: Szilágyiné dr. Karsai Andrea. Debrecen, 2015. 14–26.

Bódiné Beliznai Kinga: *120 éves az Igazságügyi Palota.* Bp., 2016.

Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Zalaegerszeg, 1996.

Éber László (Szerk.): *Művészeti Lexikon 2. L–Z.* Bp., 1935.

Kengyel Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa. A világ bíróságai.* Bp. – Pécs, 2011.

⁵⁰ Forrás: Méliusz Juhász Péter Könyvtár Helytörténeti Fotótár.

- Kovács Ilona: *Igazságszolgáltatás bombatűzben. Jogszolgáltatás Debrecenben*. Szerk.: Megyeri-Pálffi Zoltán. Debrecen, 2015. 59–72.
- Máthé Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási rendszer kialakulása 1867–1875*. Bp., 1982.
- Megyeri-Pálffi Zoltán: *Vármegyeházák a történeti Magyarországon az 1870-es közigazgatási reform után. Tanulmánykötet a 6. BáthoryBrassai nemzetközi konferencia előadásaiából: 12. kötet*. Szerk.: Rajnai Zoltán–Fregan Beatrix–Marosné Kuna Zsuzsanna–Ozsváth Judit. Bp., 2015a, 446–461.
- Megyeri-Pálffi Zoltán: *Igazságügyi építkezések Debrecenben. Jogszolgáltatás Debrecenben*. Szerk.: Megyeri-Pálffi Zoltán. Debrecen, 2015b. 43–57.
- Megyeri-Pálffi Zoltán: *Az igazságügyi szervezet a fizikai valóságban: a Kúria épülete. Jogtörténeti Szemle*. 2017a. 1–2. sz. 87–96.
- Megyeri-Pálffi Zoltán: „Following a Model” as an Element of the Hungarian Legal Culture with Special Regard To Gyula Wágner’s Judicial Architecture. *Law and the Arts. Elective Affinities and Relationships of Tension*. Eds.: Gephart, Werner–Leko, Jure. Frankfurt am Main, 2017b. 363–392.
- Megyeri-Pálffi Zoltán: *A Berettyóújfalu Járásbíróság épületének története. A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban*. Szerk.: Megyeri-Pálffi Zoltán. Debrecen, 2017c. 57–66.
- Nyakas Miklós: *A hajdúkerületi székház rövid építéstörténete. Hajdúsági Múzeum Évkönyve VI*. Hajdúböszörmény, 1987. 111–139.
- Papp József: *Törvénykezési helyszínek Debrecenben a 20. századig. Jogszolgáltatás Debrecenben*. Szerk.: Megyeri-Pálffi Zoltán. Debrecen, 2015. 29–39.
- Pusztai László: *A bírósági épület. Bírósági épületek Magyarországon*. Kállay István–Pusztai László–Stipta István. Bp., 1993. 33–51.
- Sándor Mária–Török Péter: *Adatok Berettyóújfalu két világháború közötti infrastrukturális fejlődéséhez. Bihar vármegye a múlt időkben*. Szerk.: Varjasi Imre. Debrecen, 2001. 53–74.
- Statisztikai Évkönyv: *A m. kir. Kormány 1919–1922. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Bp., 1926.
- Statisztikai Évkönyv: *A m. kir. Kormány 1923–1925. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Bp., 1928.
- Statisztikai Évkönyv: *A m. kir. Kormány 1927. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Bp., 1929.
- Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998.
- Szentmiklóssy Géza (Szerk.): *A magyar feltámadás lexikona*. Bp., 1930.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 9. kötet. Bp., 1903.